

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

**“ТАЪЛИМДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИСЛОҲОТЛАР
КОНТЕКСТИДА ЗАМОНАВИЙ КЛАСТЕР ТИЗИМИ:
МУАММОЛАР, ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР”
мавзусидаги илмий-амалий анжуман илмий ишлар
ТЎПЛАМИ**

Министерство высшего и среднего специального образования
Республики Узбекистан
Чирчицкий государственный педагогический институт
Ташкентской области

ТРУДЫ
научной конференции
**«СОВРЕМЕННЫЕ КЛАСТЕРНЫЕ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИННОВАЦИЙ РЕФОРМ: ПРОБЛЕМЫ
СОБЫТИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the
Republic of Uzbekistan
Chirchik state pedagogical institute Tashkent region

PROCEEDINGS
scientific conference
**“INNOVATION AND REFORMATION IN THE EDUCATION
CONTEXT MODERN CLUSTER SYSTEM PROBLEMS AND
FUTURES”**

2019 йил 17 декабрь

ЧИРЧИҚ – 2019

Муҳамедов Г.И.	Педагогик таълим инновацион кластери имкониятлари ва самарадорлик омиллари	3
Муҳамедов Г.И., Усаров Ж.Э.	Педагогик таълим кластери шароитида ўқувчиларнинг компетентлигини ривожлантириш	4
Мардонов Ш.Қ., Йўлдошев О.А.	Дунё ҳамжамиятида педология таснифи	7
Ибраимов Х.И.,	Таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолашнинг айрим долзарб масалалари	9
Джураев Р.Х., Караханова Л.М.	Применение цифровых образовательных ресурсов на уроках биологии и внеурочной деятельности	13
Сафарова Р.Г.	Ўқувчи-ёшларда “оммавий маданият”га қарши курашчанлик кўникмаларини шакллантиришда ўқув адабиётларининг имкониятлари	15
Ибрагимова Ф.Х.	Педагогик инновацияларнинг таълим тизимида тутган ўрни	17
Рахимов А. К., Саидова Д. Б.	Шахсга йўналтирилган таълим муҳитида новация ва инновация тушунчаларининг қиёсий таҳлили	19
Каримова Г.А.		22
Йўлчиева М.	Аҳмад Яссавий ва мусика	22
Авлаев О.У., Шовкатов Ғ., Анарбоев Ҳ.	Таълим-тарбиявий жараёни ташкил этишда замонавий педагогик технологияларнинг ўрни ва аҳамияти	23
Абдужалилова Ш.	Умумий таълим муассасаларида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни юритиш механизмлари.	26
Абдулахадов А. Р., Ваккатова С.А., Мухторов Б.М.	Применение кластерного подхода в системе непрерывного физкультурного образования детей в сельской местности	27
Абдужалилова Ш.	Ҳозирги замон ўзбек оила педагогикаси муаммолари ва унинг ечимлари	29
Абдуллаев Ф.Т., Абдуллаева Б.П.	Оммавий бадантарбия ва гимнастика машғулотларини ташкил қилиш	31
Абдуллаева Б. П., Қидирбоева М.	Шарқ алломалари асарларида шахс ҳулқ атвори масалаларини ёритилиши	32
Abdullayeva G.S., Ermatova X., Do'stmetova Sh.	O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim xususiyatlari	34
Abdullayeva G.S., Xodjahanova D.R., Zokirjonova Z.Z., Aytbayeva A.	Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola nutqining rivojlanishi	36
Abdullayeva G.S., Mirtursinova M., Sharipova X., Sattorova S.	Logonevroz – xavfli xastalikmi yohud tark etmas odat?	38
Абдурахманова Г.А.	Муסיқанинг вужудга келиши тарихидан	41
Абдусаматова Ш.С.,	Психология семейных отношений с основами	42

Шарқ алломалари асарларида илгари сурилган гоълари хозирги кун таълим-тарбиясида муҳим ҳисобланиб, баркамол авлодни тарбиялашда дастурил-амал бўлиб хизмат қилади. Шу боис шахс тарбиясида алломаларимизнинг ибратли намуналаридан фойдаланиш ўринли ҳисобланади.

O'ZBEKISTONDA ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM XUSUSIYATLARI

G.S. Abdullayeva ChDPI o'qituvchisi

X. Ermatova, Sh. Do'stmetova DEF-18/1 talabalari

Jamiyatda yuzaga kelgan asosiy muammolardan biri yosh avlodning axloqiy va ma'naviy tarbiyasi. Jamiyat va nogironlar o'rtasidagi munosabatlarda, ularning atrof-muhitga moslashuvda yoki, aksincha, ushbu atrof-muhitdan chetlatishda doimo muammolar bo'lgan. Ushbu muammolarni hal qilish begonalashtirishning psixologik to'sig'ini engib o'tish, maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarida, maxsus bolalarga nisbatan odatiy psixikani o'zgartirish orqali osonlashadi.

Shaxsning axloqiy shakllanishiga ko'plab ijtimoiy sharoitlar va biologik omillar ta'sir qiladi, ammo pedagogiklar bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki ular ma'lum bir munosabatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan eng boshqaruvchidir.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim amaliyoti ko'p asrlarga borib taqaladi. Ma'lumki, o'rta asrlarning buyuk olimi al-Buxoriy ko'rish qobiliyatini buzgan, ammo madrasada tahsil olgan. Inklyuziv ta'lim nima? Bular nogiron yoki oilaviy tarbiasiz qolgan qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalar boshqa bolalar singari sharoitlarda ta'lim olishlari mumkin bo'lgan shartlardir.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning ommaviy maktabning odatiy sinfida integratsiyalashgan ta'limi O'zbekiston ta'lim tizimi uchun nisbatan yangi hodisa. So'nggi paytgacha kar va eshitish qobiliyati zaif odamlar ommaviy muassasalarga juda kamdan-kam hollarda va ma'lum bir darajada tasodifan tushib qolishgan: bu majburiy yoki shuning uchun samarasiz integratsiya maxsus ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sharoitlar bilan bog'liq (mamlakatning katta hududlari, maxsus bolalar bog'chalari va kerakli sonning etishmasligi). maktablar, tashxisning past darajasi) yoki tashqi tomondan doimiy tuzatish yordami va ta'lim yordamiga ega bo'lgan qobiliyatli bolalarning eshitish qobiliyatiga moslashish. ota-onalar yoki o'qituvchilarning farzandlari. Bugungi kunda ushbu toifadagi bolalarni ommaviy bolalar muassasalariga birlashtirish jarayoni tobora kengayib bormoqda va mamlakat ta'lim sohasidagi barqaror tendentsiya xususiyatiga ega.

Kar va eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolalarning ota-onalari turli sabablarga ko'ra davlat maktablarida o'qishni tanlaydilar:

- eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maxsus ta'lim tizimi to'g'risida etarli ma'lumot yo'qligi;
- eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalarning davlat maktabida qolishi;
- eshitish qobiliyati buzilgan bolaning ommaviy maktabda o'qishga tayyorligini xolis baholash;
- bolani turar joy muassasasiga yuborishni xohlamaslik.

Ma'lumki, Rossiyadagi maxsus o'quv muassasalari tizimida maktabning asosiy turi - bu keng hududlarning maxsus ta'lim ehtiyojlariga xizmat qiluvchi maktab-internat bo'lib, u hudud jihatidan ko'pgina Evropa mamlakatlaridan ancha ustundir. Uzoq masofalar tufayli bolalar yil bo'yi maktab-internatda bo'lishadi, uyga faqat ta'tilda kelishadi.

Ota-onalarning tanlovi, aniq sabablardan qat'iy nazar, tushunishga va hurmatga loyiqdir. Ammo agar siz muammoga boshqa nuqtai nazardan qarasangiz, quyidagi xulosa aniq: ta'lim va rivojlanish nuqtai nazardan ommaviy maktabning oddiy sinflariga qo'shilish faqat eshitish

qobiliyati buzilgan bolalarning kichik bir qismi uchun samarali bo'ladi - erta tashxis qo'yish va o'z vaqtida tuzatish mashqlari tufayli nutq nuqtai nazaridan yaqinroq bo'lganlar uchun. va yoshga oid umumiy rivojlanish.

Ommaviy muassasada o'qiyotgan kar va eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolalar bir vaqtning o'zida maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash xizmatining homiyligida bo'lishi kerak. Ushbu xizmatlar (psixologik-tibbiy-pedagogik maslahatlar, psixologik-pedagogik tibbiy-ijtimoiy markazlar, audiologiya markazlari, maxsus maktablardagi maslahat markazlari va boshqalar) bolalarga tuzatuvchi yordam beradi: talaffuzni to'g'rilash, eshitish qobiliyatini rivojlantirish, ekspressiv va ta'sirchan nutq ustida ishlash. Yordam doimiy bo'lishi mumkin, keyin bu doimiy tuzatish mashqlari tabiatida. Ammo bu epizodik bo'lishi mumkin - ota-onalar yoki talabaning o'zi (o'rta maktabda) murojaat qilganidek. Bularning barchasi har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga bog'liq. Bir narsa aniq: axloq tuzatish yordamining etishmasligi (ayniqsa boshlang'ich sinflarda) eshitish qobiliyatsiz o'quvchini ommaviy maktabga qo'shilish imkoniyatini ro'yobga chiqarishga imkon bermaydi, bu unga eshitish sinfdoshlari bilan birga to'liq huquqli ta'lim olishda jiddiy muammolar tug'diradi.

Respublika Ta'lim Markazining ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 10 yil ichida 48 ta kar va eshitish qobiliyati zaif bolalar Toshkent, Toshkent viloyati va O'zbekistonning boshqa shaharlari ommaviy maktablariga birlashtirilgan. Bu bolalarning barchasi yaxshi maktabgacha ta'lim olishdi; ularning ba'zilari maxsus maktabda 1-2 yoki 3-5 yil o'qishgan, ba'zilari darhol ommaviy maktabning birinchi sinfiga kirishgan. Ammo, bu, qoida tariqasida, ma'lum bir bola va uning otanasini bilan, shuningdek, biron bir darajada, bola kirgan bolalar bog'chasi yoki maktab, shuningdek koxlear implantatsiyadan keyingi bolalar bilan ishlash edi. Respublikamizda tibbiyot, ilmiy ta'lim sohasidagi ilmiy va amaliy yutuqlar bilan bog'liq ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi. Eshitish qobiliyatini erta tashxislash, eshitish protezlari sohasidagi so'nggi yutuqlardan foydalangan holda eshitish qobiliyatini to'g'irlash usullarini jadal rivojlantirish quloq eshitmaydigan o'quvchilarga pedagogik yordam ko'rsatish, ularni ommaviy ta'lim muassasalariga kiritish uchun modellarni ishlab chiqish muammolarini keltirib chiqardi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolada nutqning holati eshitish organidagi patologik jarayonning rivojlanish dinamikasiga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Rivojlanayotgan eshitish holatlarida, nutq va eshitish holati o'rtasida aniq nomuvofiqlik, ya'ni eshitishning sezilarli darajada pasayishi bilan nutq rivojlanishining nisbatan kichik buzilishi kuzatilishi mumkin. Ushbu nomuvofiqlik, nutqning shakllanishi davrida eshitish qobiliyati hali nutq rivojlanishining jiddiy buzilishiga olib keladigan darajaga etmaganligi bilan bog'liq.

Bunga qo'shimcha ravishda shuni qo'shimcha qilish kerakki, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda nutqni rivojlantirish, odatda eshitish qobiliyati, ularning individual xususiyatlariga, birinchi navbatda aqlga bog'liq.

Bolani eshitish qobiliyatining biron bir darajasiga tasniflashning asosiy mezonini eshitish orqali nutqni idrok etish qobiliyatidir. Eshitish qobiliyatining buzilish darajasiga qarab eshitish qobiliyatining ikki turi ajratiladi - karlik va eshitish qobiliyati.

Karlik eshitishning to'liq yo'qligini anglatadi yoki eshitish qobiliyati (nutq egalari uchun) yoki mustaqil nutq mahoratiga ega bo'lgan (nutqni yaxshi bilmagan bolalar uchun) nutq aloqasi imkonsiz bo'lib qoladi. Mutlaq karlik juda kam uchraydi. Odatda, karlik bilan eshitish qobiliyati bor, bu baland tovushlarni, shu jumladan ba'zi nutq tovushlarini, shuningdek individual so'zlar va iboralarni sezishga imkon beradi.

Eshitish qobiliyatini yo'qotish - bu eshitish qobiliyatining buzilishi bo'lib, unda nutqni idrok etishda va mustaqil ravishda to'liq nutq mahoratida qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Eshitish qobiliyatining buzilishining ikkita asosiy turiga muvofiq, eshitish funktsiyasining doimiy buzilishi bo'lgan bolalarning ikkita toifasi ajratilgan; 1) kar va 2) eshitish qiyin (eshitish qobiliyati past). Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning tasnifi va pedagogik xususiyatlari R. M.

Boskis asarlarida ishlab chiqilgan [24]. Kar bolalar, yuqorida aytib o'tilganidek, bolalardagi doimiy eshitish qobiliyatini tasniflashda nafaqat eshitish funktsiyasining buzilish darajasini, balki nutqning holatini ham hisobga olish kerak. Karlarning nutq holatiga qarab ikki guruhga bo'linadi: a) kar bo'lmagan bolalar (kar va soqov) va b) nutqni (kar) kechikib qolgan kar bolalar.

Eshitish qobiliyatsiz bolalar (kar-soqov), kar-soqov deganda, birinchidan, tug'ma yoki tug'ma yoki erta bolalikda paydo bo'lgan karlik holati, ikkinchidan, maxsus o'qitish usullarisiz yoki nutqning yo'qolishi bilan nutqni o'zlashtirishning mumkin emasligi. karlik boshlanganda u yoki bu darajada rivojlangan. Shaxsni ijtimoiy shakllantirish aspektida, 1-2-sinflarning kar bolalariga tuzatuvchi psixologik va pedagogik yordam shaxs va jamiyatning o'zaro munosabati va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLA NUTQINING RIVOJLANISHI

G. Abdullayeva – ilmiy rahbar

D.R. Xodjaxanova, Z.Z. Zokirjonova,

A. Aytbayeva - DEF-21 guruh talabalari

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan bir qatorda shakllanib boradi. K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, «...bola ikki-uch yilda shuncha narsani oson va tez o'rganib oladiki, keyin yigirma yil qunt bilan astoydil o'qigan taqdirda ham uning yarmini o'zlashtira olmaydi».

Bolaning ruhiy kamolotining ko'p jihatlari nutq bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. Chunki, bola muloqotga kirishishi ya'ni tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan muloqotlari jarayonida juda ko'plab ma'lumotlarga ega bo'ladi va o'zining ruhiyatini keyingi rivojlanish bosqichiga ko'tarib boradi. Shuning uchun, bola hayotining dastlabki birinchi oyidan tarbiya faqat uni parvarish qilish bilan chegaralanmasligi kerak. Bolaning ilk yosh davridan eshitish qobiliyatini tarbiyalash, shuningdek, bolaning emosional sohasi – jilmayish, kulish, va ovoz tonini uyg'otish lozim. Bularning xammasi birgalikda nutqning rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nutqni normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba'zi bir tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish xos bo'ladi. Bu ko'rinish fiziologik hisoblanib, bu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining hali yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Bolaning rivojlanishida suhbat muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bola 2-2,5 oydan boshlab dialogga kirishishni faol talab qila boshlaydi. Bola uchun katta yoshli odam bitmas-tuganmas qiziqarli taassurotlar manbai bo'lib qoladi va borgan sari so'z uning hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib boradi. Kattalar bilan dialogga kirishish, narsalar va o'yinochlarga egalik qilishga intilarkan, bola o'z maqsadlarini tshuntirishga harakat qila boshlaydi.

Bola dastlab tilni faol o'zlashtiradi. Ayni bitta so'z yordamida ko'p obrazli munosabatlar ifodalanadi («nanna» so'zi bir vaqtning o'zida «bu non», «non bering», «non tushib ketdi» kabi ma'nolarni anglatishi mumkin). Bola asta-sekin bu munosabatlarni grammatik jihatdan rasmiylashtirilmagan ikki so'zli, keyinroq esa uch so'zli gaplar orqali ifodalashni o'rganadi. Bolaning so'z zaxirasi ortadi. 1 yoshu 6 oyda uning so'z zaxirasi 30—40 ta so'zni tashkil qiladi. 2 yoshga kelib bolaning so'z zaxirasi 200-300 tagacha o'sadi. Bog'cha yoshidagi bolalar eng avvalo ko'rgazmali narsalar, ularni e'tiborini jalb etilgan predmetlar, hodisalar, rangli rasmlar, shakllar va ularning nomlarini o'zlashtiradi. Buni bola tafakkurining ko'rgazmali-harakat va ko'rgazmali-obrazli harakterda ekanligi bilan tushintirish mumkin. Shu tufayli ham, bog'cha yoshidagi bolalar lug'atida mavhum tushunchalar deyarli uchramaydi. Bolalar nutqidagi bu hususiyatni ham mashg'ulotlar jarayonida hisobga olish zarur. Bolalarning nutqlari kattalarning nutqlaridan keskin farq qilinadi: Masalan: “r” o'rniga “l” yoki “y”, “sh” o'rniga “s” tovushlarini ishlatishlari kuzatiladi. Nutqni to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun pedagogik mahorat alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda dastlabki ma'naviy – ahloqiy tushunchalarni shakllantirish bolaning dastlabki rivojlanish bosqichlaridayoq